

МОВНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНА. АНАЛІЗ ТА ПРИКЛАДИ ДОБРИХ ПРАКТИК

У статті висвітлено проблему мовної політики Європейського Союзу, країн Естонії і Польщі. Представлено державні структури, які контролюють виконання вимог законів щодо мовної політики. У другій частині надано пропозиції мовної політики для сучасного українського суспільства на підставі власних соціолінгвістичних досліджень та позитивних практик інших країн.

Ключові слова: мовна політика, естонська мова, польська мова, українська мова.

Питанню мовної політики останнім часом приділяють дедалі більше уваги у зв'язку з глобальним явищем міграції. Люди у пошуках якісної освіти, кращої роботи змінюють не просто міста чи регіони своєї країни, але навіть цілі континенти. Крім того, знання мов впливає як на економіку держав, так і корпорацій в цілому. В ситуації англійської глобалізації і меншою мірою інших мов в окремих країнах постає питання захисту рідної мови/рідних мов для певної держави.

Дефініція мовної політики залежить від того, хто займається цим питанням, оскільки кожне середовище по-різному оцінює це явище. Валерій Пісарек підкреслює, що для опису мовної політики хоча б в одному її вимірі та лише в деяких країнах потрібно звернути увагу принаймні на три її аспекти: юридичний, культуромовний та освітній [9, с. 80–81]. Юридичний аспект стосується державної регуляції статусу та захисту мови/мов. Культуромовний аспект спрямований на правильність використання мови, а освітній звертає увагу на вивчення іноземних мов. Подібну позицію займає Роберт Філіпсон, котрий розрізняє три типи мовної політики — планування статусу, планування корпусу та планування засвоєння [8, с. 14]. Планування статусу переважно є компетенцією державних інституцій і стосується надання окремим мовам окреслених функцій за допомогою конституції та/або інших нормативних актів. Планування корпусу здійснюють

спеціально створені для цього інституції, завданням яких є окреслення правильності використання лексики, граматики і орфографії мови. Планування засвоєння стосується навчання мов у системі освіти. Державні установи безпосередньо впливають на освітній процес у навчальних закладах, наприклад, через впровадження обов'язкового викладання певної мови.

Європа — політика багатомовності

Досить влучно пише про мовну політику в Європі Ганна Коморовська: *Мовна політика в розумінні Ради Європи із штаб-квартирою у Страсбурзі та Європейського Союзу зі штаб-квартирою в Брюсселі — це комплект пропозицій та пріоритетів у системі освіти. Визначають вони спосіб прийняття рішень у таких ситуаціях: вибір мов, їх кількість у пропозиціях освітніх програм, статус іноземних мов та мов національних меншин, правила та процедури викладання, екзамени та сертифікація, вдосконалення освіти вчителів* [5, с. 38]. Європа звертає особливу увагу на політику багатомовності, громадяни країн-членів повинні мати шанс вивчати мови вже від наймолодших років життя, щоб освоїти окрім рідної ще дві іноземні [2]. Важливим є і підхід щодо рівня опанування мови — тут він не окреслений і може коливатися від початкового до майже досконалого. Європейський Союз підкреслює значення знання мов для розвитку економіки та конкурентоздатності на світових ринках, збільшення інтелектуального потенціалу, а в глобальній перспективі — цілісний розвиток «старого континенту». Шануючи багатомовність європейського суспільства, ЄС прагне забезпечити доступ до правових актів громадянам країн членів Євросоюзу їх рідними мовами [6, с. 15].

Мовною політикою в інституціях ЄС займаються дві організації: Департамент мовної політики (Language Policy Division) та Європейський центр сучасних мов (European Centre for Modern Languages). Департамент мовної політики опікується рекламою багатомовності, створює знаряддя для визначення стандартів, які дозволяють європейським (і не тільки) державам здійснювати спільну мовну політику. Одним з прикладів діяльності департаменту є серія «Language Education

Policy Profiles». У документах, підготовлених у межах цього проекту, проаналізовано мовну політику міста, регіону або держави-члена. На сьогодні створено вже понад 16 таких опрацювань. Окрім цього, є праці, які описують глобальну ситуацію, як, наприклад, Language Education Policy Profiles. A transversal analysis: Trends and issues [3]. Завданням Європейського центру сучасних мов¹ є реалізація політики поширення знання мов та популяризація інноваційних і перевірених методів у викладанні іноземних мов. Обидва органи мають величезну кількість наукових публікацій.

Пріоритетними цілями мовної політики ЄС вважає:

- вивчення двох іноземних мов,
- ранній старт у вивченні іноземної мови,
- зниження віку початку навчання другої іноземної мови,
- захист етнічних та регіональних мов,
- піднесення якості освіти вчителів,
- ширше використання загальноєвропейських мовних рекомендацій.

Варто зазначити, що загальна мовна політика заохочує до вивчення не тільки мов країн-членів, але також інших мов та мов емігрантів до Європи. Поза загальними мовними рекомендаціями кожна країна може вести власну мовну політику. Пропозиції ефективної мовної політики пропонуємо розглянути на прикладі окремих країн.

Естонія

Естонці пишаються власною мовою, адже, незважаючи на те, що вона є однією з двох найменш поширених світових мов, вона виконує всі функції, які вимагає сучасна незалежна держава. Естонською мовою відбувається навчання від дошкільної освіти аж до вищої; естонською пишуть статті з молекулярної біології, астрономії, інформатики тощо. Естонською пишуть публіцистичні статті, нею говорять у театрі,

¹ У 2008–2012 роках директором центру був доктор габілітований Вальдемар Мартинюк, який сьогодні є керівником Державної комісії підтвердження знання польської мови як іноземної та директором Центру польської мови та культури у світі Ягеллонського університету.

у війську і навіть пілоти в небі — тобто користуються у всіх сферах життя. Естонська є **єдиною мовою** міського самоврядування та державних інституцій [10, с.3]. **Від самого початку своєї незалежності для отримання громадянства ключовим було знання мови**, тобто її сертифікація. Саме ця тверда позиція естонської влади і зберегла високий статус естонської в самій державі. Окрім того, закон про мову вимагає вживати естонську в описі товарів, послуг та, звісно ж, в освіті.

2001 року було створено Раду Естонської Мови, яка виробила *Стратегію розвитку мови на 2004–2010 роки*. Завдяки їй жителі Естонії ставляться до естонської мови та її ролі в суспільному житті як до чогось природного. Вживаючи естонську у повсякденному житті, вони показують не тільки повагу до рідної мови, а також і гордість за те, що їхня мова є однією з найрозвиненіших цивілізованих мов світу. Варто зазначати, що стратегія передбачає дослідження структури естонської мови та постійне підвищення стандартів її викладання як рідної, етнічної та іноземної.

Вимоги Естонії та Латвії щодо обов'язкового знання державних мов в отриманні громадянства, які були введені одразу після розпаду СРСР, призвели до ситуації, де від 1/4 до 1/3 громадян країн не мають громадянства, тобто практично вони мають менше прав, ніж громадяни цих держав. Така політика зумовила конфлікт органів державної влади з російськомовними представниками та Росією. Мовна політика стала предметом критики організацій, які захищають права людини, ЄС та НАТО. Зовнішній та внутрішній тиск на владу змусив зробити певні поступки з обох сторін, і ситуація дещо змінюється [11, с. 109–110]. Автор цих слів вважає важливим фактом стійкість мовної політики, яка з двомовних держав зробила фактично одномовні з пасивною державною та пасивним знанням етнічної (російської) мови.

Польща

Не менш важливим є приклад Польщі, де мовній політиці приділено особливу увагу у двох площинах — в середині держави та на світовій арені. *Закон про польську мову* від 7 жовтня 1999 регулює статус мови. Польськомовним мусить бути кожен текст угоди, підписа-

ний на території держави, реклама продуктів, податкова інформація, інструкції тощо. Польська мова є також мовою викладання на всіх рівнях освіти, винятком можуть бути спеціальні школи чи напрями в університетах, що зазвичай є платними. На практиці це означає, що якщо в державних університетах навчання польською є безплатним, то навчання іншими мовами (англійською, російською, українською) є платним. Окремі університети вводять правила на обов'язковий курс іноземною мовою, однак вибір мови і курсу належить студентові.

Усі державні документи мають бути оприлюднені державною мовою, а за невиконання закону про державну мову Торгова інспекція або Департамент захисту конкуренції і консументів може накласти штраф у розмірі до 100 000 злотих (понад 650 000 гривень).

Закон про державну мову передбачив створення ще однієї важливої інституції — Ради Польської Мови, яка діє при президії Академії наук. При раді створено такі комісії: етики слова, дидактики, релігійної мови, юридичної мови, інформативної термінології, мови в ЗМІ, медичної мови, польської за кордоном, орфографічно-ономастичної та живого слова. До ради ввійшли авторитетні мовознавці та представники мовних сфер, на діяльність яких впливатимуть пропозиції комісії, в складі якої юристи, медики, духовні особи. Варто звернути увагу, що діяльність органу стосується не тільки польської мови в самій державі, але і в цілому світі (комісію польської поза межами держави багато років очолює авторитетний лінгвіст Владислав Мьодунка).

Активним інструментом державної мовної політики є сертифікація польської як іноземної згідно з європейськими стандартами. Польська лінгвістика пройшла дуже довгий шлях, ще від 1950-го, коли іноземцям починали викладати польську лише окремі університети, і аж до 2004-го, коли Польща увійшла до ЄС і почала проводити екзамени з польської як іноземної згідно з європейськими стандартами. Навчання у польських університетах для іноземців передбачає рівень польської B2, і хоч безліч приватних вищих шкіл вводить тільки кваліфікаційну розмову, державні університети високого рівня вимагають мовний сертифікат. Після 8 років вдалої дії сертифікаційної програми 15 серпня 2012 Польський сейм та сенат вводять нове правило для отримання громадянства — знання мови на рівні B1. Єдиним органом,

який може підтвердити мовні компетенції, є вищезазначена державна комісія. Мовознавці обережно підходили до цієї проблеми (тодішній керівник Владислав Мьодунка висловлював навіть занепокоєння), однак після перших вдалих екзаменів кандидатів на отримання польського громадянства ця форма іспиту залишилась без змін.

Польські мовознавці часто використовують результати екзаменів та кількість екзаменованих осіб як важливий аргумент у підвищенні престижу польської мови. Поляки, зважаючи на кількість охочих скласти екзамен з їхньої мови як іноземної, ще більше починають цінувати власну мову. Варто згадати, що польська мова є найпрестижнішою слов'янською мовою у ЄС з огляду на кількість носіїв мови та охочих підтвердити свої знання за допомогою сертифікату.

Важлива подія у просуванні польської мови та культури у світі сталася наприкінці червня 2016-го року під час VI світового конгресу полоністів у Катовіцах. Представники 4 міністерств (Міністерства освіти, Міністерства науки і вищої освіти, Міністерства культури та Міністерства закордонних справ) на спільній зустрічі представили новий проект уряду Беати Шидло. Досі всі чотири міністерства автономно проводили політику, спрямовану на пропагування польської мови та культури у світі. Уряд ухвалив рішення про створення однієї комісії при МЗС, яка відтепер сама буде проводити цю політику. На особливу увагу заслуговує той факт, що очолити її повинен не представник уряду, а авторитетний професор. МЗС звернулося з проханням до Міністерства вищої освіти вказати можливих кандидатів. Міністерство назвало лише одну людину — професора Владислава Мьодунку з Ягеллонського університету, котрий погодився очолити цю комісію. Варто згадати, що професор Мьодунка має величезний досвід у викладанні та пропагуванні польської мови і культури у світі. Професор викладав у Франції, Великобританії, США, Бразилії, Росії. Професор вводив систему сертифікування польської як іноземної в дію та керував комісією перші 12 років. Таке рішення міністерства є підтвердженням значного авторитету польських науковців у власній країні. Варто зазначити, що у своїй останній монографії *Глотодидактика польської мови. Походження — сучасний стан — перспективи*, яка повинна вийти друком до кінця 2016 року, Мьодунка зараховує

мовну політику до субдисциплін глотодидактики і показує майбутні перспективи розвитку польської мови у світі.

Україна — пропозиції мовної політики

Сучасна мовна політика в Україні, на думку автора, повинна мати мовознавче підґрунтя, якого сьогодні не вистачає. Українські мовознавці мають згадати відомі слова Романа Якобсона: *Двомовність — це фундаментальна проблема лінгвістики* [4, с. 480]. А отже, в сучасній ситуації, саме двомовність має бути нормою, а одномовність — відхиленням від норми. Аналізуючи ситуацію в сучасній Україні, можна з впевненістю сказати, що білінгвізм, часто пасивний, притаманний українському суспільству. Якщо взяти двомовність за норму, то постає логічне питання: як зробити так, щоб громадяни України самі захотіли розмовляти українською мовою у своїй державі? Відповідь на це питання можна отримати лише через соціолінгвістичні дослідження мотивації мовної поведінки. Такі дослідження автор статті проводив двічі з травня 2013 до кінця лютого 2014 та з кінця лютого 2015 до вересня 2016 року. В обох дослідженнях взяло участь по 1000 респондентів, що становить важливий аргумент у дискусії про мовну поведінку українців. Безумовно українська лінгвістика має зробити власні дослідження, адже проведені дослідження стосувалися осіб, які володіють польською, часто мають польське походження, і частина з них живе у Польщі. У двох дослідженнях респонденти отримали питання: Яку мову ви вибираєте у спілкуванні і чому? У 2013–2014 відповіді були такими:

- рідною: українською — 37,5%, польською — 9,2%, російською — 8,7%;
- польською, тому що подобається ця мова — 3,7%;
- польською, щоб краще володіти цією мовою — 9,5%;
- залежно від того, якою мовою розмовляє співрозмовник — 12,9%;
- в Україні — українською, у Польщі — польською — 10,3%;
- немає різниці — 4,1%;
- іншою мовою, щоб краще нею володіти — 3,1% [1, с.171].

Результати опитування показують, що українська мова як рідна та державна разом не набирає навіть половини відсотків, що свідчить про надто слабку мовну політику, а радше про її відсутність.

Однак відповіді респондентів другої групи, отримані автором роком пізніше, дали ще більш несподіваний результат:

— рідною: українською — 18,7%, польською — 1,6%, російською — 6,9%;

— польською, тому що подобається ця мова — 0,6%;

— польською, щоб краще володіти цією мовою — 1%;

— залежно від того, якою мовою розмовляє співрозмовник — 39,8%;

— в Україні — українською, у Польщі — польською — 22,7%;

— в Україні — російською, у Польщі — польською — 5,5%;

— немає різниці — 2%;

— іншою мовою, щоб краще нею володіти — 1%.

Порівнюючи відповіді респондентів, можна зробити висновок, що росте тенденція не приділяти значної уваги мові спілкування, тим самим віддаючи співрозмовнику право вибирати мову. Якщо порівняти позицію української — то відсутність ефективної мовної політики та проблеми в країні стають важливішими, ніж мова спілкування, що однозначно потребує виправлення. Польський дослідник Роман Шуль, описуючи мовну політику та поведінку громадян у багатьох країнах світу, головною проблемою української мови називає її *символічно-декоративний характер* [11, с.117]. В Україні немає переконання, що говорити українською — модно, престижно, говорячи мовою молоді — круто.

Уріель Вайнрайх писав, що на визначення панівної мови спілкування в умовах суспільного білінгвізму впливає 7 чинників:

- 1) рівень володіння кожною мовою,
- 2) форми функціонування кожної з мов,
- 3) першість мови у пізнанні та засвоєнні,
- 4) використання та практичність у процесі комунікації,
- 5) емоційне ставлення до кожної з мов,
- 6) значення кожної з мов для кар'єрного та суспільного розвитку,
- 7) їхня культура цінність [12, с. 75].

Оцінюючи ці критерії, можна з впевненістю сказати, що мовна політика може змінити ставлення суспільства до всіх 7 чинників. Рівень володіння мовою залежить від системи освіти, і молоде покоління добре знає рідну мову, принаймні краще, ніж раніше. Держава має замінити символічний характер української на реальний статус головної мови у всіх сферах. Щоб зробити це ефективно, українська влада повинна створити аналог естонської та польської Ради Української Мови, куди мають увійти відомі у світі вітчизняні мовознавці з високим авторитетом як в Україні, так і світі.² Третій пункт не зазнає змін для сучасного покоління — якщо перша російська, то нею і лишиться, однак якщо будуть виконані інші умови, то українська стане функціонально першою мовою.

Згадані вище дослідження виявили також емоційне ставлення до обох мов. Згідно з останніми дослідженнями воно має такий вигляд:

— люблю її, це мова моїх предків — українська 51,2%, російська — 11%;

— люблю її, не зважаючи на те, що не є мовою моїх предків — українська 5,1%, російська — 5,5%;

— люблю її, але не бачу потреби знати, використовувати — українська 4,4%, російська — 2,7%;

— це мова щоденного спілкування, просто нею розмовляю — українська 12%, російська — 24,2%

— є мовою з багатою літературною та культурною спадщиною — українська — 10,6%, російська — 11,1%;

— не подобається — українська 0,9%, російська — 18,8%.

Додатково для української був варіант *мова, яка найкраще виражає мою ідентичність* — 15,9% опитаних, а для російської *важлива мова, якою можна розмовляти з багатьма людьми* — 26,7%.

Проведене дослідження чітко вказує на позитивне емоційне ставлення до української, яке є кращим, ніж до російської, однак українській мові бракує міжнародного престижу, який мова може отримати після запровадження сертифікаційної програми як іноземної. Україн-

² Польська лінгвістика добре знає праці Л. Масенко, О. Демської, Я. Поліщука, М. Кочергана. Саме ці мовознавці можуть почати створення відповідної ради.

ська лінгвістика повинна відкласти багато досліджень, що розширюють знання з певної галузі мовознавства, та глибоко опрацювати структуру рідної мови, яка стане підґрунтям для створення сертифікаційної програми європейського стандарту. У майбутньому українське суспільство, дізнавшись, що так багато людей у світі підтверджують знання української, може змінити пасивне ставлення до мови. Шостий пункт також можна змінити за допомогою сертифікації, бо потреба у фахівцях зі знанням української у світі зростатиме, коли держава перестане використовувати етнічну мову певної частини населення як другу державну.

Останній пункт важливий з декількох причин. Хворобою української мови є суржик, а його сестрою — культурна креолізація українського суспільства. Роберт Хауденсон пише, що культурна креолізація стосується медицини, музики, кулінарії, літератури та релігії. Усі ці сфери мають сильний російський вплив, який створює видимість спільної культури українців та росіян [7, с.183]. Саме цю проблему має вирішити сучасна українська мовна політика. У коментарях до проведених досліджень один з респондентів написав дуже сильні слова, які варто взяти за основу у вирішенні питання мовної політики: «Якщо в Україні не почнеться негайна і рішуча українізація, то наші проблеми будуть тільки поглиблюватись. 80% інформаційного простору зайнято нині російською мовою. Ми самі винні у своїх проблемах, бо ще досі залишаємося КОЛОНІЄЮ (культурною) Росії. Якщо не українізуємося, то ніколи по-справжньому незалежною державою не станемо!!!» *[власні дослідження, квітень 2016, Україна, Київ, 1993 р.н. — економіст]*.

В умовах нестабільної ситуації на сході України дехто може вважати, що мовна політика — це другорядна справа, однак конфлікт має своє мовне та культурне підґрунтя. І в цій мовно-культурній війні Україна програє агресору. Однак автор має надію на створення українською владою разом з мовознавцями потужної зброї — мовної політики.

Список літератури

1. Левчук П. Мотивація мовної поведінки особистості в умовах українсько-польського білінгвізму / П. Левчук // Мови і культури: між сходом і заходом. — К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія» 2015. — С. 166–172.

2. Рада Європи (2002). Засідання Європейської Ради в Барселоні 15–16 березня 2002 року.
3. Рада Європи (2009). Language Education Policy Profiles. A transversal analysis: trends and issues. on-line: www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/profiles_tranversalanalysis2009_en.doc
4. Jakobson R. Wspólny język lingwistów i antropologów, [w:] idem, W poszukiwaniu istoty języka. Wybór pism, M. R. Mayenowa (red.), t. I. — Warszawa, 1989. — S. 471–489.
5. Komorowska H. Polityka językowa — warianty rozwiązań w krajach europejskich / H. Komorowska // *Języki obce w szkole*. — 2004. — Nr 1. — S. 38–46.
6. Kutylowska K. Polityka językowa w Europie. Raport analityczny / K. Kutylowska. — Warszawa, 2013.
7. Lewczuk P. Socjolingwistyczny status surżyka // *LingVaria*. — 2016. — Nr 1 (21). — S. 177–189.
8. Philipson R. (2003). English-only Europe?: Challenging language policy. — London; New York: Routledge, 2003.
9. Pisarek W. Polityka językowa w wybranych krajach europejskich / W. Pisarek // J. Warchała, D. Krzyżyk (red.), *Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*. — Katowice, 2008. — S. 79–105.
10. Sutrop U. Estonian language / U. Sutrop. — [2nd ed.]. — Tallinn: Eesti Instituut, 2004.
11. Szul R. Język-naród-państwo. Język jako zjawisko polityczne / R. Szul. — Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2009.
12. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems / U. Weinreich. — New York, 1963. — 530 p.

P. Levchuk

This article is devoted to the issue of the language policy of the European Union, particularly in Member States and proposition of Ukraine language policy.

The definition of language policy proposed by linguists from different countries and their division due to the using of the relevant authorities is presented at the beginning of the article. EU policy is aimed at promoting multilingualism and teaching foreign languages from childhood until old age. The main EU institutions engaged in language policy are also briefly presented in the article. Taking into account the fact that besides the common language policy, each Member States hasve the right to have their own language policies the second part of article is devoted to language policy in Estonia and Poland.

The example of Estonia is very important due to the fact that this state, similarly to Ukraine, was part of the USSR. The effective language policy created a necessity to study the state language, despite the less prestige and number of speakers compared to Russian language. Part of Estonian language policy reforms can be used as an example for reforms in Ukraine in this sphere.

Another example is Poland. Despite the fact that the history of the Polish state and status of language is significantly different, noteworthy are the tools of language policy in monolingual state. In addition, strong conditions for foreigners who want to obtain Polish citizenship or study. Effective language policy elevates the status of the Polish language in the EU and in the world, as a result elevates the status of the language within the country

Taking into account the language policy of the EU author presents own proposal of language policy according to the sociolinguistic research of motivation of Ukrainian language behavior and examples of European countries that can be used in Ukraine. Author also proposes to create the Council of the Ukrainian language and opportunities for completing the domination of the Ukrainian language in all spheres of Ukrainians' life.

Keywords: language policy, Estonian, Polish, Ukrainian/

Матеріал надійшов 02.11.2016